

Є. Євграфова, кандидат юридичних наук,
суддя Київського апеляційного господар-
ського суду

Доктринальне тлумачення норм права (законів): природа і здійснення

1. У юридичній літературі тема тлумачення законів (норм права) займає важливе місце. І це не випадково, оскільки вона безпосередньо пов'язана з вирішенням важливих і непростих питань реалізації правових норм, особливо у процесі застосування останніх відповідними суб'єктами правовідносин. Характерно, що саме до цієї теми протягом усієї історії існування права, починаючи з давніх часів і до сучасного періоду, постійно зверталися провідні фахівці в галузі права, завдяки яким і була розроблена теорія тлумачення — *юридична герменевтика*, а також методика її практичного використання у правовому регулюванні суспільних відносин.

Вагомий внесок у формування і розвиток теорії тлумачення законів належить видатному правознавцю професору Є. В. Васьковському, на думку якого «тлумачення повинно відтворити ті уявлення і поняття, які пов'язував з даною нормою її творець. Ці уявлення і поняття становить смисл і зміст норми і водночас відображають думку і волю її автора»¹.

З того часу в правознавстві мало що змінилося в розумінні тлумачення, його місця і ролі в процесі реалізації норм права, яскравим свідченням чого є сучасні теоретичні дослідження з даної теми, численні підручники з теорії права і держави. Так, в одному з них (як і в інших) тлумачення норм права визначається «*як діяльність, спрямована на з'ясування, осмислення дійсного змісту норм права з метою сприяння їх практичній реалізації, а також результат такої діяльності, що переважно виражається в інтерпретаційно-правовому акті*»². Водночас продовжувалось досить інтенсивне спрямування зусиль науковців у дослідження питань щодо способів тлумачення. Невипадково,

¹ Васьковский Е. В. Цивилистическая методология. Учение о толковании и применении гражданских законов / Е. В. Васьковский. – М., 2002. – С. 83.

² Загальна теорія держави і права : підручник / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х., 2009. – С. 419–420. Порівн.: Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука. – К., 2006. – С. 468–471; Общая теория государства и права. Академический курс : в 3 т. / отв. ред. М. Н. Марченко. – М., 2007. – Т. 2 : Право. – С. 764–767.

що саме на цих аспектах зосереджена увага таких вчених-юристів: М. М. Вопленка, Н. М. Оніщенко, М. І. Панова, О. В. Петришина, В. В. Лазарєва, В. П. Тихого, Ю. М. Тодики, Т. Я. Хабрієвої, О. Ф. Черданцева, М. В. Цвіка та ін.¹ Ця тенденція зберігається і в сучасних дослідженнях, що свідчить про практичну потребу в більш глибокій розробці питань теорії способів тлумачення. В одній із останніх наукових праць з цієї теми підкреслюється, що запорукою правильної реалізації норм права є з'ясування їх смислу і змісту, що досягається через використання способів (прийомів) тлумачення².

Тому закономірним у розвитку юридичної науки є формування в ній відносно самостійної *спеціальної теорії тлумачення норм права (законів)*, яка має своє чітке понятійне оснащення, методологію, емпіричну базу. Однак, незважаючи на такий у цілому позитивний стан теорії тлумачення (щоправда, він переважно стосується способів), це ніяк не означає, що на даному етапі її розвиток став уповільненим та менш інтенсивним. Навпаки, останніми роками інтерес до цієї проблематики лише посилюється³. Але залишаються питання, які до цього часу фактично так і не привернули належної уваги юристів-науковців. Передусім це стосується *доктринального тлумачення*, вплив якого в умовах ускладнення систем національного і міжнародного права, їх взаємодії в регулюванні суспільних відносин неухильно зростає. Особливо це спостерігається сьогодні, коли більшість країн світу, в тому числі й економічно розвинутих (США, ЄС), потерпають від глобальної фінансово-економічної кризи. І причиною тому є не тільки порушення економічних законів існування і розвитку суспільства, а й не в останню чергу ігнорування, часом надто зухвале, найбільш впливовими і великими транснаціональними і національними фінансово-промисловими компаніями національних законів і загальноновизнаних принципів і норм права. Останні ж, незважаючи на їх декларування в міжнародно-правових актах і національних конституціях,

¹ Див.: Тодыка Ю. Н. Толкование Конституции и законов Украины: теория и практика / Ю. Н. Тодыка. – Харьков, 2001; Слідченко І. Д. Тлумачення конституції / І. Д. Слідченко. – Одеса, 2003; Черданцев А. Ф. Вопросы толкования советского права / А. Ф. Черданцев. – Свердловск, 1972.

² Див.: Толстик В. А. Системное толкование норм права / В. А. Толстик, Н. Л. Дворников, К. В. Каргин. – М., 2010. – С. 5.

³ Див.: Кожевников С. Н. Реализация права, юридическое толкование, законность / С. Н. Кожевников. – Н. Новгород, 2002; Смирнов А. В. Толкование норм права / А. В. Смирнов, А. Г. Манукян. – М., 2008; Бондарь Н. С. Нормативно-доктринальная природа решений Конституционного Суда РФ как источника права / Н. С. Бондарь // Журн. рос. права. – 2007. – № 4. – С. 75–85.

так і не стали правовою основою, що забезпечує узгодженість і стабільність функціонування економічної та фінансово-банкової системи, як, до речі, інших невід'ємних складових сучасного суспільства¹.

2. Утім, що реально являє собою доктринальне тлумачення, чому і воно кваліфікується як *наукове*, як користуватися ним у процесі реалізації права? У літературі з цього приводу висловлені надто загальні думки, мало сказати, що таке тлумачення здійснюється вченими, науковими (академічними) та освітніми юридичними установами. Однак лише такою характеристикою, двома-трьома абзацами, що містяться в підручниках з теорії права, як і в інших джерелах, і обмежується інформація (яка більше схожа на довідку) про доктринальне тлумачення². Але цього замало, щоб існуючий науковий потенціал, зокрема доктринального тлумачення, можна було б цілеспрямовано й ефективно використовувати як *спеціальне інструментальне знання* для правильного з'ясування смислу і змісту правових норм.

Зазначу, що на стан доктринального тлумачення негативно впливають деякі соціальні фактори. По-перше, досить часто його сприймають як таке, що само собою розуміється (вважається, хто має вищу юридичну освіту, то як наслідок володіє достатніми науковими знаннями). Насправді ж, у даному разі скоріше йдеться про *імітацію науковості*, а не її реальну присутність у процесі реалізації норм права (законів). По-друге, свого часу розглядаючи право як інструмент впровадження політики, ідеологічне явище, створене державною владою та їй підпорядкованого, окремі вчені поділ тлумачення норм права на легальне і доктринальне вважали неправильним, оскільки цим поділом, на їх погляд, здійснення повноважень державними органами протиставляється науковій діяльності. Зокрема, на думку П. О. Недбайла, «доктринальне (*наукове*) тлумачення не може розглядатися як вид тлумачення (курсив мій. — Є. Є.) поряд із легальним (офіційним), тому що останнє також спирається на наукові дані»³. Подібна точка зору не знайшла підтримки в науковому середовищі, а доктринальне тлумачення все більш розглядалось як окремий *вид неофіційного тлумачення*.

¹ Див.: Игры экономических убийц. Тайный мир международных махинаций и сеть глобальной коррупции / под ред. Стивена Хайата. – М., 2008.

² Загальна теорія держави і права : підручник / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х., 2009. – С. 435–436.

³ Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм / П. Е. Недбайло. – М., 1960. – С. 345–346.

У літературі віддавна існує традиція називати наукове тлумачення норм права доктринальним, хоча варто зазначити, що як поняття терміни «наука» і «доктрина» за обсягом і функціями не збігаються, взагалі не є тотожними. По-перше, правова наука — визнаний соціальний інститут, призначення якого — пізнання закономірностей виникнення, розвитку та функціонування правових систем, розкриття і пояснення механізму дії останніх, зокрема права, його принципів, окремих галузей, інститутів, норм, ефективного їх використання у вирішенні суспільних завдань. По-друге, це досить складна система взаємопов'язаних між собою наукових галузей, інститутів, напрямів, якими визначається відповідна спеціалізація досліджень, а також певні результати останніх: від висування обґрунтованих гіпотез, правових ідей і принципів до формування наукових теорій, доктрин, концепцій, уявлень щодо існування та розвитку права і держави, а також похідних від них явищ.

Отже, доктрина за такою логікою є структурним елементом правової науки, її вагомим здобутком, отриманим упродовж тривалого за часом процесу пізнання закономірностей права і держави. Тому цілком природним є те, що у даному контексті термін «доктринальне» визначається як науковий, оскільки походить від поняття «наука», є її результатом. Сама ж *наукова правова доктрина* — сформована на певних принципах усталена система основоположних положень, у тому числі методології, ідей, теорій, обґрунтування і т. ін. щодо сутності, закономірностей розвитку правового або державного явища, їх стану, наявності проблем, які в перспективі мають бути розв'язані, тощо. Як правильно наголошується у літературі, «доктрина — не якийсь аморфний погляд, а те, що має усталену «точку опори» всередині себе. Доктрина — категорія переважно, або суто, наукової творчості»¹. Так, у юридичній науці відбувалося формування, зокрема, доктрин верховенства права, правової держави, парламентаризму, законності, незалежності правосуддя і т. д.

Від *наукових доктрин* необхідно відрізнити *доктрини офіційні*, у яких визначаються основні напрями внутрішньої і зовнішньої політики держави або доктрини, що стосуються окремих сфер життєдіяльності суспільства: економіки, освіти, безпеки, правосуддя тощо. Такі доктрини є *державними правовими актами*, як правило,

¹ Див.: Пузиков Р. Ф. Юридическая доктрина России: понятие и проблемы формирования / Р. Ф. Пузиков // Вопросы теории государства и права: историко-правовые исследования : сб. науч. работ ; под ред. Н. А. Придворова. – Тамбов, 2004. – С. 14.

вони затверджуються главою держави: «Доктрина інформаційної безпеки України», «Воєнна доктрина України», «Національна доктрина розвитку освіти», затверджені відповідними указами Президента України. І як правові акти ці доктрини є обов'язковими до виконання державними органами та органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, громадянами. Крім того, у державних доктринах визначаються завдання, цілі, заходи її впровадження, джерела фінансування, строки й етапи виконання тощо. Науковим доктринам це невласливо, оскільки їх реалізація пов'язана із суспільними потребами, корисністю очікуваних результатів, зацікавленістю суспільства і держави, доцільністю використання в умовах, існуючих на даному етапі їх розвитку. Така ж природа притаманна і доктринальному тлумаченню законів, норм права, що є загальноприйнятим у вітчизняному правознавстві, тому воно і визначено як різновид неофіційного тлумачення. Як завжди, і з цього є певні винятки, коли науковим висновкам надається офіційний статус. Зокрема, у ст. 1 Цивільного укладення Швейцарської Конфедерації встановлено: «Закон застосовується до всіх тих правових питань, які знаходять своє визначення в його букві й тлумаченні. (У випадку відсутності відповідної норми в законі суддя вирішує спір на основі звичаєвого права, а за відсутності останнього — за тим правилом, яке він установив би як законодавець.) При цьому він слідує визнаній науці і традиції» (курсив мій. — Є. Є.)¹.

3. Але, як це відбувається в реальному правовому житті, далеко не завжди офіційне (легальне) тлумачення норм законів, наприклад судами, має хоча б елементарне наукове підґрунтя. Яскраві приклади з цього приводу наводить В. Белов, підкреслюючи, що відсутність знань і навиків у сфері тлумачення юридичних норм сьогодні є бідою ледь не всіх російських юристів, у якій би сфері вони не працювали². На жаль, це стосується і вітчизняних правників-практиків, серед яких чимало з науковими ступенями кандидата і доктора юридичних наук, званнями професора. Але чомусь забувається, що суб'єктивний характер тлумачення зумовлюється тим, що воно здійснюється певним суб'єктом, який є носієм різних якостей особистості, серед яких розумові здібності, різний рівень індивідуальної правової і моральної

¹ Журн. рос. права. – 2001. – № 4. – С. 14.

² Белов В. Выдающийся русский ученый-юрист / В. Белов // Цивилистическая методология. Учение о толковании и применении гражданских законов. – М., 2002. – С. 11.

свідомості, обсяг індивідуального досвіду, особисті інтереси¹. Такий погляд, гадаю, безпосередньо стосується і характеристики доктринального тлумачення як такого, що здійснюється авторитетними вченими у висновках, монографіях, дисертаціях, коментарях до законів, а також в інших формах.

Розробка теми доктринального тлумачення сьогодні необхідна на рівні, якого досягнуто теорією способів тлумачення. Але і в даному разі кожен із способів тлумачення потребує опанування спеціальним науковим знанням, умінням його реалізувати, скажімо, у судовому процесі. Так, логічний спосіб неможливо застосувати, не спираючись на дані науки логіки, адже для його реалізації необхідно знати закони логіки, зокрема: закон тотожності, закон несуперечності, закон виключеного третього, закон достатньої підстави, а також опанувати правилами логічного мислення: логічного перетворення, виведення нових правових норм із норм чинних, висновки ступеня (*a fortiori*), від противного (*argumentum a contrario*), із суперечливих суджень (*reductio ad absurdum*), доведення до абсурду (*reductio ad absurdum*)² тощо.

Те саме можна стверджувати про використання наукових розробок щодо інших способів тлумачення. Особливо це стосується систематичного (системного) способу, про застосування якого досить часто наголошується в судових рішеннях, хоча справжнього застосування цього способу в них поки що замало. Лише формальне визнання системних зв'язків між правовими нормами, без виокремлення їх у структурі законодавства, в окремому законі, правовому інституті, майже нічого не дає, але водночас може призвести до послаблення аргументації висновків, а то й до помилок під час ухвалення правозастосовних рішень. Так, в одному з них, наприклад, зазначалось, що окремі закони України можуть прийматися Верховною Радою не менш як половиною від її конституційного складу³. Те, що така думка є хибною, на мій погляд, не викликає сумніву, оскільки системний аналіз норм Конституції дає всі підстави стверджувати інше, а саме: звичайний закон вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало щонайменше 226 народних депутатів від конституційного складу (із 450) Верховної

¹ Див.: Черданцев А. Ф. Толкование советского права / А. Ф. Черданцев. – М., 1979. – С. 29.

² Там само. – С. 143–162.

³ Рішення Конституційного Суду України від 18 вересня 2008 р. № 17-рп/2008 // Конституційний Суд України. Рішення. Висновки. 2008. Кн. 8. – К., 2008. – С. 319.

Ради, за конституційні закони — не менш як дві третини, тобто щонайменше 300 народних депутатів із 450.

Прикладом справжнього системного тлумачення положень законів можна назвати не одне рішення органу конституційної юрисдикції України. Зокрема, розглядаючи справу щодо офіційного тлумачення положень статей 38, 78 Конституції, статей 1, 10, 12, ч. 2 ст. 49 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні», Конституційний Суд у Рішенні від 6 липня 1999 року № 7-рп/99 (справа про сумісництво посад народного депутата України і міського голови) аргументував свою позицію, виходячи із системних зв'язків правових норм: генетичних, структурних, координаційних, функціональних, семантичних та дійшов висновку, що *«сільський, селищний, міський голова є головною посадовою особою громади із представницьким мандатом»* (курсив мій. — Є. Є.). А це означає, що суміщати посади народного депутата і міського голови суперечить Конституції¹.

Спрощене сприйняття категорії «системні зв'язки» без виокремлення їх у правовій структурі, яку становлять генетичні (походження), семантичні, управлінські, функціональні, ієрархічні, семіотичні та інші зв'язки, не буде того ефекту, який мали б отримати в результаті прийняття того чи іншого рішення, а це — *повнота обґрунтування, законність, ефективність*, що й потрібно для врегулювання конкретних правовідносин.

4. На сьогодні у правовій науці існує багатоманітність різних не тільки точок зору, поглядів, а й концепцій, доктрин щодо сприйняття тих чи інших правових явищ та їх розуміння. Цілком природно виникає запитання: як у такій ситуації користуватися даними правової науки? Які з них є істинними чи більш наближені до істини? І якими критеріями в даному разі потрібно (або доцільно) керуватися, щоб можна було використати певні наукові висновки у тлумаченні правових норм? Відповідь на ці непрості запитання може по-різному вплинути на розуміння змісту конкретної норми закону, що потім і буде відображено у правозастосовному акті суду, іншого владного органу чи посадової особи. У юридичній літературі охоче наголошується на тому, що доктринальне тлумачення є результатом творчих пошуків (зокрема в існуючій розбіжності думок), наукового аналізу правової проблеми, містить розгорнуту аргументацію висновку щодо витлумаченої правової

¹ Конституційний Суд України. Рішення. Висновки. 1997–2001. Кн. 1. – К., 2001. – С. 440–446.

норми¹. Усе це правильно, але не завжди є потреба чи необхідність у доктринальному тлумачення, що аж ніяк не нівелює сам творчий пошук суб'єкта тлумачення.

Важливо при цьому з'ясувати *умови*, за яких доктринальне тлумачення *стає практично необхідним*. Для прикладу візьмемо припис: «Конституція України набуває чинності з дня її прийняття» (ст. 160). Здавалось би, що в ньому є незрозумілим? Однозначно, Конституція України набуває чинності з 28 червня 1996 р., з дня її прийняття. Те саме можна стверджувати щодо припису: «Конституційний склад Верховної Ради України — чотириста п'ятдесят народних депутатів України...» (ч. 1 ст. 76). І подібних норм і формулювань у чинному законодавстві чимало, хоча іноді буває й таке, коли, здавалося б, абсолютно зрозуміла норма закону потребує роз'яснення з причин суто техніко-юридичного характеру². Але з наукової точки зору це лише підтверджує загальне правило: не існує норм права (законів), які не підлягали б тлумаченню.

Інша справа, коли йдеться про такі категорії, як верховенство права, соціальна, правова держава, зворотна дія законів, вето президента, дискретні повноваження, зміст і обсяг прав і свобод, речові права, власність, свобода договору і т. ін., що вживаються в Конституції і законах України. Визначення змісту цих понять та їх особливостей неможливе без використання наукових даних чи спеціальних наукових роз'яснень. Тобто доктринальне тлумачення, якщо і застосовується, то *за умови виникнення проблемної ситуації* щодо розуміння смислу певної правової категорії, визначення якої не дано в законі, а на практиці існує неоднозначне сприйняття її дійсного смислу і змісту. Якщо подібна ситуація виникла і стосується положень Конституції і законів України, то зацікавлені у з'ясуванні їх смислу владні органи України, фізичні й юридичні особи звертаються до Конституційного Суду із клопотанням дати офіційне тлумачення цих норм і положень.

Наприклад, така проблемна ситуація виникла у зв'язку з розумінням положення ч. 6 ст. 83 Конституції України, згідно з яким «у Верховній Раді України за результатами виборів і на основі узгодження політичних позицій формується *коаліція* депутатських фракцій, до складу якої

¹ Див.: Лазарев В. В. О роли доктринального толкования / В. В. Лазарев // Сов. юстиция. – 1969. – № 4. – С. 4–5.

² Див.: Рішення Конституційного Суду України від 3 жовтня 1997 р. № 4-рп/97 (справа про набуття чинності Конституцією України) // Конституційний Суд України. Рішення. Висновки. 1997–2001. Кн. 1. – К., 2001. – С. 39–42.

входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України». Але які народні депутати можуть входити до складу коаліції — лише ті, які є членами *фракцій-засновників* коаліції, чи також й *інших фракцій*, у тому числі опозиційних? Як відомо, реалізація даного положення парламентом породжує певні конституційно-правові наслідки щодо процесу формування уряду України, вирішення інших важливих проблем організації та функціонування системи органів державної влади.

Розв'язуючи дану проблемну ситуацію, Конституційний Суд у Рішенні від 17 вересня 2008 р. № 16-рп/2008 (справа про коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді України) зазначив: «до складу коаліції депутатських фракцій можуть увійти лише ті народні депутати України, які є у складі депутатських фракцій, що сформували коаліцію» (абз. 2 підп. 3.2.1 п. 3 мотивувальної частини), а в п. 1 резолютивної частини Рішення зазначено: «словосполучення “коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України” ... слід розуміти як сформоване на встановлених Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України засадах об'єднання за результатами виборів кількох депутатських фракцій, кількість народних депутатів України в яких становить більшість від конституційного складу Верховної Ради України»¹.

Таким чином, нібито з'ясовано: *до складу коаліції депутатських фракцій можуть входити лише народні депутати тих фракцій, які брали участь у формуванні коаліції*, народні депутати з інших фракцій такого права позбавлені. Разом з тим Основний Закон не містить будь-якої заборони на входження останніх до даної коаліції. Тим більше, що визначальну роль у парламенті України відіграють народні депутати, адже саме вони отримали від народу мандат представляти його інтереси в парламенті, а не депутатські фракції чи створена ними коаліція, особистим волевиявленням вирішувати ті чи інші питання, зокрема прийняття законів, постанов, заяв і т. ін., до речі, як і питання щодо створення коаліції тощо. Примітно, що в цьому контексті в Рішенні Конституційного Суду України від 7 липня 1998 р. № 11-рп/98 зазначено: «Народний депутат України є повноважним представником Українського народу, відповідальним перед ним, і покликаний виражати і захищати його інтереси. Виконання народним депутатом України своїх обов'язків

¹ Конституційний Суд України. Рішення. Висновки. 2008. Кн. 8. – К., 2008. – С. 301–307.

в інтересах усіх співвітчизників впливає із змісту присяги...» (абз. 5 п. 2 мотивувальної частини)¹.

Також не можна не помітити різниці між текстом ч. 6 ст. 83 Конституції і його інтерпретацією, викладеною у вказаному Рішенні. Якщо в тексті чітко сказано: «коаліція..., до складу якої входить більшість народних депутатів від...», то у Рішенні коаліція — це «об'єднання ... кількох депутатських фракцій, кількість народних депутатів України в яких (курсив мій. — Є. Є.) становить більшість від...». На мою думку, в Рішенні слова тексту ч. 6 ст. 83 Конституції: «коаліція ... до складу якої» замінено на «кількість ... в яких» (у депутатських фракціях. — Є. Є.). Отже, у Рішенні відбулася *трансформація смислу* конституційної норми, фактично сформульовано *нове правило* щодо складу коаліції, згідно з яким народним депутатам — не членам фракцій — засновниця коаліції по суті заборонено входити до її складу.

Не залишилося непомітним у згадуваній справі й те, що Судом дано тлумачення без використання наукових висновків чи інших доктринальних даних, як і не були застосовані найбільш ефективні наукові методи (логічний, семантичний, системний, структурно-функціональний та ін.), що певною мірою завадило ухваленню об'єктивного рішення.

Примітно, що у Рішенні від 6 квітня 2010 р. № 11-рп/2010 стосовно можливості окремих народних депутатів брати безпосередню участь у формуванні коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України Суд дійшов висновку, що «окремі народні депутати України, зокрема ті, які не перебувають у складі депутатських фракцій, що ініціювали створення коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, мають право брати участь у формуванні коаліції депутатських фракцій (курсив мій. — Є. Є.) у Верховній Раді України» (п. 1 резолютивної частини). На відміну від попереднього рішення з цього ж питання, Рішення № 11-рп/2010 *спирається на висновки науковців* Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого, Львівського національного університету ім. Івана Франка та Одеської національної юридичної академії, що, на мій погляд, сприяло об'єктивності розгляду справи, а також пошуку належного обґрунтування її вирішення.

5. У процесі правореалізації, особливо на стадії застосування правових норм, для здійснення доктринального тлумачення потрібно перш за все опанувати відповідним обсягом наукових знань як у певній

¹ Конституційний Суд України. Рішення. Висновки. 1997–2001. Кн. 1. – К., 2001. – С. 259.

галузі права і законодавства, так і з окремих проблем права і держави, а також сучасними науковими методами пізнання соціально-правових явищ. Щодо цього вища юридична освіта становить *лише первинну наукову базу*, те, що називають елементарними знаннями, яких для витлумачення того чи іншого положення закону буде явно недостатньо. Ось чому ті з правознавців, хто отримав диплом спеціаліста або магістра права, має намір підвищувати свій професійний рівень, змушені занурюватися в надра правової науки, постійно слідкувати за її розвитком і новими здобутками.

Практика реалізації правових норм показує, що їх доктринальне тлумачення здійснюється шляхом використання, по-перше, певних наукових розробок, результатів дослідження конкретних проблем права і держави. Передусім це кандидатські та докторські дисертації, монографії, наукові статі, матеріали науково-практичних конференцій і т. д. Їх особливість полягає в тому, що безпосередньо вони ніби не стосуються тлумачення конкретних норм права (закону), разом з тим описані в таких дослідженнях правові та державні явища і сформульовані у них висновки, скажімо щодо права приватної власності, оренди, сумісництва посадових осіб, природи та прав акціонерного товариства тощо, можуть за умови їх знання сприяти з'ясуванню дійсного смислу відповідних норм права (закону) і, таким чином, подолати неоднозначне розуміння їх смислу і змісту. Але в даному процесі виникають деякі труднощі, зумовлені наявністю в правовій науці з того самого питання різних позицій, теорій, ідей, у тому числі тих, що часто конкурують між собою та є взаємовиключними. Для суб'єкта тлумачення така ситуація є досить проблемною. Яку наукову позицію, ідею, теорію чи висновок він буде сприймати і використовувати у тлумаченні, вирішувати тому, хто несе юридичну відповідальність за розуміння правової норми (положення закону) і прийняття на її підставі правозастосовного рішення.

По-друге, є чимало наукових досліджень, у яких міститься *тлумачення конкретної норми закону*. Характерним прикладом у цьому є Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 2003 р. № 22-рп/2003 (справа щодо строків перебування на посту Президента України) щодо офіційного тлумачення положення ч. 3 ст. 103 Основного Закону України. У його основу були покладені наукові висновки вчених-правознавців. Згідно з ч. 3 ст. 103 Конституції України «одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки підряд». Зазначу, що на той час завершувався другий термін перебування на посту Президента особи, яка була обрана відповідно до п. 3

Перехідних положень Конституції *ВДРУГЕ* в жовтні 1999 р. Здавалось би, все зрозуміло, про третій термін не могло бути і мови.

Виходячи з принципу дії закону у часі, інша за сутністю думка була викладена в наукових висновках вчених, які вважали, що: «положення частини третьої статті 103 Конституції України не поширюється на обрання особи Президентом України до набрання чинності цією Конституцією, тобто під час дії Конституції (Основного Закону) УРСР 1978 року та Закону УРСР «Про Президента Української РСР» від 5 липня 1991 року»; «конституційне обмеження щодо кількості повторних строків перебування однієї і тієї ж особи на посаді Президента України» починає діяти «водночас з моменту набрання чинності Конституцією України» (тобто з 28 червня 1996 р.), «діючий Президент був обраний за Конституцією України 1996 року *ВПЕРШЕ* (курсив мій. — Є. Є.). Саме ця обставина має враховуватися при офіційному тлумаченні частини третьої статті 103 чинної Конституції України» (абзаци 4–6 п. 4 мотивувальної частини). І користуючись такими аргументами, Суд роз'яснив, що «положення частини третьої статті 103 Конституції України ... треба розуміти так, що це положення поширюється лише на осіб, яких обирають на пост Президента України після набуття чинності Конституцією України 1996 року. Особа, яку вперше було обрано Президентом України за чинною Конституцією України в 1999 році, має право балотуватися на чергових виборах Президента України у 2004 році» (п. 1 резолютивної частини)¹. За подібним тлумаченням згадуваній особі надавалося право балотуватися на чергових виборах президента України *ВТРЕТЄ*.

Альтернативні висновки науковців, у яких викладена протилежна точка зору з даного питання, у Рішенні не наведені. Звичайно, кожен має право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Але обраний у даній справі вибірковий підхід був упередженим щодо очікуваного результату, тому досить вразливою є його об'єктивність. «Наука, – писав Є. В. Васьковський, – прагне лише до істини, вона повинна використовувати всі засоби і прийоми, що ведуть до її досягнення... *Знати все, що може сприяти розкриттю істинного смислу законів, зобов'язаний своїй професії вчений* (курсив мій. — Є. Є.). Але навіть для вченого — це суто моральний обов'язок, який не тягне за собою, у випадку порушення, ніяких юридичних наслідків»².

¹ Конституційний Суд України. Рішення. Висновки. 2002–2003. Кн. 4. – К., 2004. – С. 565–568.

² Васьковський Е. В. Цивилистическая методология. Учение о толковании и применении гражданских законов / Е. В. Васьковський. – М., 2002. – С. 183.